

Liberaal en groen: twee geloven op een kussen?

door Marcel Wissenburg

Met het economisch herstel keert ook het politieke draagvlak voor milieubeleid terug – getuige het regeerakkoord, waarin met name klimaatbeleid ruim plaats is toebedeeld. Het morele draagvlak was er altijd, milieu bleef belangrijk, maar het was (zeker in liberale kringen) even iets minder dringend dan het dagelijks brood.

Nu is de verhouding tussen liberale politiek en milieupolitiek nooit de makkelijkste geweest. Liberale politiek staat voor vrijheid, inclusief vrijheid van levensstijl en daarmee de vrijheid om te consumeren, ze staat voor productontwikkeling en verdeling via de democratie van de markt, en ze begrijpt het milieu in de eerste plaats als een verzameling schaarse hulpbronnen (en in de tweede plaats als een verzameling nog onontdekte

hulpbronnen). Milieupolitiek, of ze nu door links of rechts wordt gepropageerd, wordt toch vooral geassocieerd met, en verwoord in termen van, eindigheid, matigheid, spaarzaamheid: minder, minder, minder. Waar de doorsnee *environmental justice warrior* oplossingen aan de vraagzijde zoekt in besparen en consuminderen, denkt de liberaal eerder aan de aanbodzijde: nieuwe wetenschap, nieuwe en slimme technologieën, nieuwe en efficiënter gebruikte hulpbronnen.

En toch zijn het uitgerekend twee liberalen geweest, Winsemius en Nijpels, die het Nederlandse milieubeleid wereldwijd beroemd en in wetenschappelijke kringen tot rolmodel maakten. Een liberale milieupolitiek is dus geen contradictio in terminis – het is gewoon iets anders (en vooral iets meer) dan schraperig rentmeesterschap. Maar het glorieperk van het groene liberalisme ligt

inmiddels wel een kwart eeuw en een wereldwijde crisis achter ons. De politieke wereld is veranderd, en de milieuproblemen zijn (ingrijpend) veranderd – een moment van reflectie op de uitgangspunten van liberale milieupolitiek is gepast.

Oude waarden en gedachten

‘Het milieu’ werd in de jaren 1960 een maatschappelijk en vervolgens politiek issue dankzij boeken als Rachel Carlsons *Silent Spring* (1962, over de gevaren van DDT) en Paul en Anna Ehrlichs *The Population Bomb* (1968, over de bevolkingsexplosie). Al direct tekenden zich twee filosofische scholen af (cf. Dobson 2007), die tot de dag van vandaag herkenbaar zijn in alle milieupolitiek: *ecologism* (*‘dark green’*) waarin de natuur wordt begrepen als een in zichzelf waardevol ecologisch systeem waarvan de mens deel uitmaakt en afhankelijk is, en *environmentalism* (*‘light green’*) waarin een scherp onderscheid wordt gemaakt tussen de mens als gebruiker en de leefomgeving (milieu, environment) als verzamelde hulpbronnen.

Beide scholen verschillen zowel in hun ontologie (‘hoe zit het’) als ethiek (‘wat heeft waarde’). De ecologist denkt in termen van een biologisch systeem dat uit zichzelf naar evenwicht of harmonie ‘streeft’, een term die welhaast een bewustzijn, iets ‘wezenlijks’, achter het systeem suggereert. De vroege ecologisten flirtten graag met de zogeheten Gaia-hypothese: Gaia (de Oermoeder) zal bedreigingen van haar gezondheid als infecties benaderen en het virus proberen

uit te roeien. Tegenwoordig is die harmoniegedachte vervangen door het dynamischer begrip *resilience* (Thiele 2016), veerkracht, dat met adaptatie en evolutie verenigbaar is. De ethische kant van het ecologisme heet ecocentrisme: voor de ecologist heeft ‘de natuur’ een waarde die onafhankelijk is van de betekenis of gebruikswaarde die ze voor ons mensen heeft – vaak aangeduid als intrinsieke waarde.

Voor de milieudenker daarentegen kunnen mensen en omgeving onderscheiden en zelfs gescheiden worden; de mens is niet van één bepaald ecosysteem afhankelijk, noch per se van een ‘natuurlijk’ ontstaan en opererend systeem, zelfs niet van enige specifiek aardse ecologie. De leefomgeving kan wetenschappelijk verantwoord gestuurd, aangepast, herontworpen worden – met mate. Het zal duidelijk zijn dat de milieudenker aan het milieu eindeloos veel vormen van waarde kan toekennen (van *down to earth* levensmiddelen tot esthetische extase) – behalve intrinsieke waarde. Vaak wordt de ethiek van de milieudenker gekarakteriseerd als antropocentrisch (= de belangen van de mens centraal) maar er zijn ook zoöcentristen (voor wie alle dieren tellen) en pathocentristen (voor wie alle wezens met gevoel tellen).

Het is verleidelijk te geloven dat groene partijen en organisaties ecologisch denken – verleidelijk maar vrijwel altijd onjuist. Om het Nederlands politiek spectrum als illustratie te gebruiken: geen partij van VVD tot GroenLinks, en geen beweging van

Greenpeace tot Natuurmonumenten verwerpt principieel het milieudenken. Tegelijk schrikt vermoedelijk zelfs de meest keiharde fan van de volledige onderwerping van de natuur aan de mens terug van de ultieme (en nauwelijks nog hypothetische) consequenties van milieudenken: een wereld waarin alle bomen worden vervangen door plastic imitaties die net iets efficiënter zijn in het omzetten van CO₂ in O₂ gaat intuïtief toch te ver (Wissenburg 2005). Partijen en organisaties onderscheiden zich als meer of minder environmentalist en door, in vergelijking met andere maatschappelijke kwesties, meer of minder prioriteit aan individuele milieuproblemen te geven – ze verschillen onderling meer dan dat ze principieel tegengesteld zijn. Wie een echte orthodoxe ecologische beweging zoekt, kan mogelijk alleen bij de minikosmos van GroenFront! (Earth First!) terecht.

Hoewel er een hele school liberale en liberarische filosofen is die betoogt dat strikt ecocentrisme en ecologisme als persoonlijke levenshouding perfect verenigbaar zijn met een liberale politieke overtuiging (zie bv. Scriven 1997), is ook duidelijk dat een ecologisch politiek systeem, zich beroepend op die mysterieuze ‘intrinsieke waarde’ van de natuur, even liberaal is als een theocratie. Als we ecologisme als een geloofsovertuiging of een ‘ietsisme’ moeten kwalificeren, dan verdient Gaia door liberalen als elke godheid (van Jahweh tot Vliegend Spaghettimonster) behandeld te worden – als irrelevant voor de publieke zaak.

Duurzaamheid en wetenschap

Het beroemde rapport *Grenzen aan de Groei* van de Club van Rome uit 1972 (Meadows et al. 1972) transformeerde het milieudebat. Vanaf dat moment ging het in de eerste plaats om de eindige, niet of slechts traag hernieuwbare hulpbronnen van een eindige aarde; alle milieuproblemen van afnemende biodiversiteit via eutrofïering tot klimaatverandering worden sindsdien ‘vertaald’ tot ze kunnen worden begrepen als een in essentie economische (in de oerbetekenis van huishoudelijke) kwestie: het beheer en de eerlijke verdeling van deze eindige hulpbronnen.

Als technische en politieke leidraad voor de aanpak van deze beheerskwestie werd al snel het begrip duurzaamheid (sustainability, Nachhaligkeit) geïntroduceerd. Wereldberoemd is inmiddels de omschrijving van duurzame groei uit het zogeheten Brundtland-rapport (*World Commission on Environment and Development* 1987): groei die voorziet in de behoeften aan hulpbronnen van de huidige generatie zonder het vermogen van toekomstige generaties te compromitteren om in hun eigen behoeften te voorzien.

De Brundtland definitie is niet onomstreden, en de kritiek heeft in een woud van meer dan 200 alternatieve omschrijvingen van duurzaamheid geresulteerd. Brundtland spreekt (bijvoorbeeld) over behoeften (Engels: *needs*), wat suggereert dat iemand ergens vastlegt wat als behoefte en wat als luxe geldt; ze spreekt over hulpbronnen, wat een wel erg materialistische waardering van de natuur

suggereert; ze lijkt te veronderstellen dat hulpbronnen gemeenschappelijk bezit zijn en planmatig toegewezen kunnen worden; voor dieren is in deze definitie geen plaats anders dan als hulpbron (=als plofkip); het lijkt of alle (eindige) hulpbronnen met alle (oneindig vele) toekomstige generaties gelijk gedeeld moeten worden, en 1 gedeeld door oneindig is praktisch 0 – enzovoort.

Liberaal georiënteerde milieufilosofen proberen deze mogelijke valkuilen zoveel mogelijk te vermijden door wat ruimere definities van duurzaamheid te gebruiken. Centraal staan daarin de zorg voor toekomstige generaties, de vrijheid een leven naar eigen inzicht te leiden voor zover dat verenigbaar is met een gelijke vrijheid voor andere generatiegenoten, en de verplichting volgende generaties (ruime versie) eenzelfde vrijheid te garanderen of (strikte versie) een minimum aan vrijheid te garanderen, voldoende voor een menswaardig bestaan.

“... geen partij van VVD tot Groen-Links, en geen beweging van Greenpeace tot Natuurmonumenten verwerpt principieel het milieudenken ...”

De Brundtland definitie mag gaten vertonen, daarom omstreden zijn en concurrentie hebben van alternatieve concepties van duurzaamheid – dat doet echter niets af aan de praktische waarde van het idee duurzaamheid op zich. We ontwikkelen en verbeteren concepties nu eenmaal in de loop der tijd,

door *trial and error* wijzer wordend. De meter is ook allang niet meer een metalen staaf, een tien miljoenste van de afstand van de Noordpool tot de evenaar, of een functie van de golflengte van krypton.

Debat over maatstaven zegt niets over de waarde van een idee op zich: dit geldt ook voor twee andere centrale concepten in de milieupolitiek, de *ecologische voetafdruk* (waarvan minstens zes verschillende versies bestaan, zie bijvoorbeeld de site footprint-network.org) en de indicatoren voor *klimaatverandering* die de Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC) gebruikt. Dat de wetenschap twist over (niet ‘de juiste’, want zo iets bestaat niet in de wetenschap, maar) betere en alternatieve maten voor duurzaamheid, milieubeslag of klimaatverandering lijkt politici er soms toe aan te zetten die concepten zelf als omstreden, ‘dus’ onbewezen en ‘dus’ onjuist af te wijzen – zoals bijvoorbeeld Vaclav Klaus’ *Blauwe planeet (Niet groen)* uit 2010 suggereert. Om de onder liberalen terecht populaire wetenschapsfilosoof Karl Popper (1957/2002, 1984/1945) nog maar eens in te zetten: een rationele houding jegens onzekerheid over maatstaven is niet ‘niets doen’ maar vragen met welke maatstaven het best vorm kan worden gegeven aan een beleid dat het risico op desastreuze consequenties aanvaardbaar terugdringt.¹

De vraag die ik nog onbeantwoord heb gelaten is *waarom* duurzaamheid dan wel zo’n waardevol begrip is – en het antwoord daarop is eigenlijk simpel: toekomstige generaties

(cf. Thiele 2016). Dat de aarde eindig is, is op zich geen reden ook maar een moment te aarzelen bij het oppeuzelen van de planeet. Eindig of niet, de aarde is groot en rijk genoeg om het leven van elk nu bestaand individu tot zijn of haar laatste dag met één groot feest van lust, vraatzucht en vernielzucht te kunnen vullen. En de laatste doet het licht uit. Persoonlijke voorkeuren voor een leven van spaarzaamheid en matigheid zijn geen moreel sluitende gronden anderen tot zo'n bescheiden leven te dwingen. De enige legitieme grond, in elk geval voor liberalen, om grenzen aan de consumptie te stellen moet voortkomen uit John Stuart Mills *harm principle*: wees vrij om te doen wat je wilt zolang je anderen geen fysieke schade toebrengt. En dat (schade toebrengen) is precies wat er gebeurt wanneer onze generaties het leven voor degenen die na ons komen en die zich daar nu niet tegen kunnen verzetten, onleefbaar maken. Ook hier geldt weer dat de precieze omschrijving van de aard en omvang van onze verplichtingen aan toekomstige generaties een kwestie van filosofisch debat is (zie bv. Wissenburg 2010) – maar dat doet niets af aan het gegeven dat wie om toekomstige generaties geeft, wie ze creëert, of wie ze wil creëren, ook om duurzaamheid moet geven.

Alternatieven voor duurzaamheid als 'leidend beginsel' voor milieupolitiek zijn er eigenlijk niet. Wat als alternatieven wordt gepresenteerd is namelijk in zekere zin enkel 'duurzaamheid-plus': duurzaamheid met iets extra's. Het in Christelijke kringen populaire rentmeesterschap maakt duurzaamheid een

plicht jegens, uiteindelijk, God, maar geeft geen concreter richtlijnen, geen blauwdruk, aan de rentmeester. In het ecologisme is 'ecologische duurzaamheid' de standaard (cf. Dobson 1998): duurzaamheid die zowel de belangen van mens en maatschappij als de eindige veerkracht van het ecosysteem respecteert. Rentmeesterschap voert, net als intelligent design in de evolutie en creationisme in de kosmologie, een wetenschappelijk gezien overbodige entiteit toe. *Nous n'avons pas besoin de cette hypothèse*. Ecologisme beoogt misschien nog een wetenschappelijk toetsbare dimensie toe te voegen – maar haalt daarmee weer wel de quasi-religieuze intrinsieke waarde van de natuur aan boord.

Klimaatverandering en het Antropoceen

Bijna een eeuw geleden werd voor het eerst gewaarschuwd voor de (toen nog theoretische) effecten van de door industrialisering exponentieel toegenomen uitstoot van wat nu heet broeikasgassen op het klimaat (*Washington Post* 1922). Inmiddels is er geen ontkomen (of ontkennen) meer aan.

De welbekende vijfjaarlijkse IPCC rapporten over klimaatverandering² worden in de loop der tijd niet vrolijker, wel preciezer en beter onderbouwd, enerzijds door te leren van kritiek (*trial and error*), anderzijds door cumulatieve en uitwisseling van kennis. Uit de samenwerking tussen de verschillende (natuur) wetenschappelijke disciplines die zich met de oorzaken en gevolgen van klimatologische

fluctuaties bezighouden (en die onder meer onder de VN-paraplu van IPCC bijeenkomen) is inmiddels de transdisciplinaire *earth science* ontstaan, de studie van *earth system*, de aarde als één geologisch, klimatologisch, chemisch, fysisch en biologisch geheel (Lenton 2016, Hamilton 2017).

Van een groep wetenschappers die aan de oorsprong van klimaatonderzoek, IPCC en *earth science* staat, waaronder de bekendste de Nederlandse Nobelprijswinnaar Paul Crutzen is, stamt ook het nieuwste *key concept* in klimaatonderzoek: het Antropoceen, vernoemd naar de *antropos*, de mens. Het Antropoceen wordt gepresenteerd als een geologisch tijdperk zoals elk ander (Mioceen, Pleistoceen, Holoceen, etc.), steeds beginnend met een geologisch aantoonbare breuk in klimaat en ecosysteem – met één verschil: de jongste breuk³ wordt in verband gebracht met menselijke activiteit. Er zijn ten minste drie *narratives* van het Antropoceen: een waarin de breuk samenhangt met de overgang van jagen en verzamelen naar landbouw, een waarin de industriële revolutie (vanaf circa 1750) de breuk vormt, en een waarin het Antropoceen begint met Hiroshima – de scherpe lijn die de radioactieve fall-out sinds 1945 in het bodemarchief heeft achtergelaten is natuurlijk wel heel sprekend.

Het klimaat verandert en de vraag van onze tijd is wat we daaraan kunnen doen. De simpelste oplossing is natuurlijk: afremmen van de productie van broeikasgassen door

ontmoediging oftewel (nog simpeler gezegd) ‘de vervuiler betaalt’ – niet voor niets een van de acht beginselen van Liberaal Groen binnen de VVD.

Helaas is dit misschien té simpel – om minstens vijf redenen. Ten eerste: bij klimaatverandering is nog steeds onduidelijk in hoeverre ‘de mens’ verantwoordelijk is; autonome chemische en biologische processen (om van de zon zelf niet eens te spreken) dragen ook bij aan opwarming. Voor zover de mens verantwoordelijkheid draagt is, ten tweede, onduidelijk welke actoren verantwoordelijkheid dragen precies waarvoor – moeten we de grote vervuilers VS en China aankijken of ook Liechtenstein of Gambia, wier bijdragen precies genoeg kunnen zijn om het ‘tipping point’ van onomkeerbare opwarming te bereiken? Onduidelijk (want moreel en politiek uiterst omstreden) is, ten derde, of actoren met de kennis van nu iets te verwijten valt voor hun vroeger handelen, en zelfs als men beter had kunnen weten (zie de *Washington Post* van 1922) – hadden pakweg China en India überhaupt een keuze? Hadden en hebben zij niet een morele plicht het welzijn van de huidige generaties voor toekomstige te laten gaan? Punt vier: wie is hier nu *precies* de vervuiler? De producent, de consument, de burger, de overheid – allen ‘laten ze het gebeuren.’ En ten slotte: de vervuiler betaalt niet automatisch (om dat te garanderen moet de overheid om de hoek komen kijken) en de respons op belastingen of boetes is niet noodzakelijk minder vervuilen - elders of anders vervuilen, of de kosten doorschuiven,

zijn even rationele antwoorden.

Er is, kortom, meer beleid nodig dan prijs-beleid alleen: *sticks and carrots*, emissiesystemen, besparende technologieën, duurzamer energie etc. IPCC-rapporten bestaan niet voor niets uit drie delen: een beschrijving van de natuurwetenschappelijke data, een van de verwachte sociaal-economische effecten, en een vol aanbevelingen voor ‘mitigatie en adaptatie’, ofwel remmen en aanpassen. Helaas – zowel de puur ‘technologische’ oplossingen (van herbebossing en duurzame energie tot science-fictionachtige vormen van *geo-engineering*) als de sociaal-economische (emissierechten, terugdringen bevolkingsgroei, internationale coöperatie) aanbevelingen van IPCC zijn lang niet altijd realistisch (Wissenburg 2018). Onder de auteurs van de ‘derde delen’ heerst soms grenzeloos optimisme over de haalbaarheid en wenselijkheid van de bestrijding van opwarming – terwijl lang niet elk land en lang niet elke groep daar belang bij heeft (denk aan de onmetelijke hoeveelheden grondstoffen die beschikbaar komen nu de polen smelten en de permafrost verdwijnt), en terwijl klimaatbeleid ook zeker niet per definitie goedkoper is dan een klimaatoorlog (Lee 2009).

Het meest verontrustend (en hier waar-schuwt Klaus (2010) terecht) zijn misschien nog wel de beleidsadviezen van de oude garde van klimaatwetenschappers rond Crutzen – waar global governance (op zich al een schrikbeeld voor een Popperiaan) vaak gelijkgesteld wordt met regering door experts,

en dan liefst vooral natuurwetenschappers. In dergelijke adviezen komen termen als democratie, diversiteit, rechten of vrijheid niet voor. Liberale milieupolitiek ontbeert echter tot op heden een creatief antwoord op dergelijke pleidooien voor het wereldwijd ondergeschikt maken van alle sociaaleconomisch beleid aan klimaatbeleid, pleidooien die in verwaterde vorm zelfs doorklinken in de politieke aanbevelingen van IPCC.

Nieuwe elan

Trial and error: uit de onvolkomenheden en onwenselijkheden van de boven besproken strategieën valt het nodige te leren over een eigentijds liberaal milieubeleid. Wat liberalen zeker niet kunnen en zullen willen is technocratie op globale schaal, omdat elke vorm van ‘utopian engineering’ tot spectaculair mislukken gedoemd is, omdat het politiek naïef is te geloven in een ondubbelzinnig globaal gemeenschappelijk klimaatbelang, en omdat het de mogelijkheid het leven naar eigen inzicht vorm te geven (vrijheid én democratie) opoffert aan blinde voortplantingsdrift (de nog niet bestaande toekomstige generaties). Maar struisvogelpolitiek is even kansloos – ‘duurzaamheid in één land’, om op een slogan van Stalin te variëren, is gewoon empirisch onmogelijk.

Klimaatbeleid vereist hoe dan ook internationale samenwerking en kan, spijtig genoeg, niet anders dan leiden tot lokale interventie, tot overheden die regels opleggen en handhaven. Het midden tussen beide uitersten zouden we kunnen omschrijven als ‘zacht

republicanisme van staten': een internationale gemeenschap waaraan naties actief deelnemen, internationale organisaties die door checks en balances en machtscheiding van autocratisch optreden weerhouden worden, en ten grondslag hieraan het moderne liberale begrip van soevereiniteit als een plicht de eigen burgers te beschermen, niet een recht ze onvoorwaardelijk te overheersen (Wissenburg 2018).

Het milieu staat net zo min 'ten dienste aan' de gemeenschap als de economie (een klassieke communistische assumptie) – beide *zijn* aspecten van de gemeenschap. Liberaal economisch beleid is nooit, noch was het ooit, laissez-faire – het is het weloverwogen vormen en in stand houden van een huishouding die flexibel en autonoom functioneert, en 'empowering' uitwerkt. Liberaal milieubeleid streeft diezelfde doelen na: geen laissez-faire kortzichtige uitbuiting van het milieu, maar ook geen onderschikking van de mens aan de natuur, en evenmin megalomane utopische planning – in plaats daarvan verantwoordelijkheid nemen voor het verstandig dus voorzichtig ontwerpen van onze per definitie kunstmatige leefomgeving. Om het concreter te zeggen: zoals voor alle beleid ooit financiële haalbaarheid als eis is gesteld, zo zou duurzaamheid dat ook moeten zijn.

Desondanks is duurzaamheid niet enig zaligmakend. Op sommige terreinen (met name energie) is duurzaamheid, in de zin van een minimaal beslag op niet-vernieuwbare hulpbronnen tegen een acceptabele prijs,

mogelijk – maar dat geldt zeker niet voor ons hele milieubeslag. We leven enerzijds uiteindelijk echt op een eindige aarde, terwijl het anderzijds volstrekt absurd is te verwachten dat Westerse en Noordelijke samenlevingen bereid kunnen worden gevonden, bij de huidige stand der technologie, binnen een of twee generaties hun ecologische voetafdruk (en consumptie, welvaart en welzijn) terug te brengen tot dat van de gemiddelde burger van Sierra Leone⁴, of de bevolking met twintig tot vijftig procent te doen krimpen. En het is minstens zo absurd (om niet te zeggen immoreel) te verwachten dat niet-Westerse landen de droom willen opgeven hun burgers ooit een meer dan minimaal levenswaardig bestaan te bieden.

“... Het milieu staat net zo min 'ten dienste aan' de gemeenschap als de economie (een klassieke communistische assumptie) – beide zijn aspecten van de gemeenschap ...”

Zoals de onorthodoxe Zweedse politiek theoreticus Rasmus Karlsson (2017) recent betoogde, is het Antropoceen alleen te overleven door meer en anders te kiezen dan voor consuminderen, duurzaamheid en zuinigheid; het lukt alleen door te investeren in schone alternatieven die behoud van en zelfs groei in welvaart en welzijn mogelijk maken. In zijn woorden: '...rather than demonizing the use of fossil fuel or provoking cultural wars through draconic carbon taxation, it seems more productive to ensure that clean energy become absolutely cheaper and abun-

dant for everyone through public innovation' (Karlsson 2017: 242).

Dit alles sluit naadloos aan op liberale ideeën over een slimme mix van markt, ondernemen en (vanuit een overheid) sturen, straffen en belonen, en op radicale innovatie als de motor van economische ontwikkeling. Maar Karlsson pleit ook voor juist grotere onafhankelijkheid van het wetenschappelijk onderzoek van kortzichtige maatschappelijke belangen en bevestigingen – nogal een breuk met bizarre constructies als onze Wetenschapsagenda. Karlsson wijst verder op de noodzaak serieus te investeren in ruimtevaart en exploitatie van de ruimte, nu dit betaalbaar en commercieel interessant begint te worden. In de ruimte liggen de grenzen aan de groei heel wat verder weg.

Rest nog een laatste heilig huisje om te slopen: de kinderswens. De roep om duurzaamheid komt voort uit de zorg voor toekomstige generaties. Het realiseren van duurzaamheid betekent echter, ten minste deels, het belasten van burgers die geen nageslacht (wensen te) verwekken ten gunste van burgers die dat wel doen (Wissenburg 2010). Vanuit liberaal perspectief is het wenselijk dat voortplanting een vrije keuze is, niet gehinderd door biologische en medische obstakels maar evenmin door politieke, economische, sociale of culturele pressie. De verantwoordelijkheid voor die keuze, maar ook voor de consequenties ervan, hoort dus bij de ouders te liggen – vrij naar een bekende slogan: de voortplanter betaalt. Om de keuze voor

voortplanting een werkelijk vrije keuze te maken zijn ten minste twee dingen nodig. Ten eerste moet overheidsbeleid niet eenzijdig lasten verschuiven naar derden, en vrij zijn van vormen van 'nudging' die verleiden tot voortplanting.⁵ Ten tweede is een cultuuromslag nodig, te vergelijken met de bevrijdende seksuele revolutie van de laatste veertig jaar, die voortplanting een weloverwogen besluit maakt in plaats van een keuze uit traditie of gemak – 'het hoort erbij', 'het is waarvoor we op de wereld zijn', 'het maakt ons compleet', 'het vult een leegte die Netflix niet langer opvult'.

Conclusie

Een nieuw kabinet met twee liberale partijen, een regeerakkoord met een forse paragraaf 'Nederland wordt duurzaam', een overheid die zich voorneemt leiding te geven aan de energietransitie, het halen van alle klimaatdoelen, de 'vergroening' van de economie en het inspireren van duurzaamheid in (vooral) de energiesector – is er überhaupt nog reflectie op onze milieuplannen nodig? Is het niet tijd gewoon de handen uit de mouwen te steken en aan de slag te gaan?

Politici en beleidsmakers willen dingen gedaan krijgen. Gegeven een doel waarover een consensus is geformuleerd, gaat het hun erom dat doel zo efficiënt en effectief mogelijk te realiseren – de socioloog Max Weber doopte dat doelrationaliteit. Alleen al daarom zijn ze vrijwel nooit gelukkig met wetenschappelijke inbreng: nieuw onderzoek brengt vrijwel altijd twijfel en onzekerheid

over zeker veronderstelde feiten en robuust geachte maten en instrumenten. Met dit artikel heb ik geprobeerd te laten zien dat er nog fundamenteeler, irriteranter, pijnlijker vragen gesteld moeten worden, vragen vanuit de waarde- of reflexieve rationaliteit: vragen naar de wenselijkheid van de ultieme beleidsdoelen. Als er één ding is dat groen liberalisme onderscheidend kan maken, dan is het wel dat haar doelen in vrijheid en verantwoordelijkheid worden doordacht en niet tot totem of taboe worden verheven.

Prof.dr. M.L.J. Wissenburg is hoofdredacteur van Liberale Reflecties en hoogleraar Politieke Theorie aan de Radboud Universiteit te Nijmegen.

Literatuurlijst

- Anthropocene, *Info*, URL: <http://www.anthropocene.info>, geraadpleegd op 27 december 2017.
- Carlson, R., *Silent Spring*, Boston, 2002.
- Dobson, A., *Justice and the Environment: Conceptions of Environmental Sustainability and Theories of Distributive Justice*, Oxford, 1998.
- Dobson, A., *Green Political Thought*, London, 2007.
- Ecomodernist, *Manifesto*, URL: <http://www.ecomodernism.org/manifesto-english/>, geraadpleegd op 1 januari 2018.
- Ehrlich, P., *The Population Bomb*, New York, 1986.
- Footprint Network, *Interactive map of ecological footprints for 2016*, URL: https://www.footprintnetwork.org/content/documents/ecological_footprint_nations/, geraadpleegd op 1 januari 2018.
- Hamilton, C., *Defiant Earth. The Fate of Humans in the Anthropocene*, Cambridge, 2017.
- Karlsson, R., 'Expanding Opportunity in the Anthropocene', *Ethics, Politics & Environment* 2017, 20 vol., pp. 240-242.
- Klaus, V., *Blauwe planeet (Niet groen)*, Soesterberg, 2010.
- Lee, J.R., *Climate Change and Armed Conflict: Hot and Cold Wars*, London, 2009.
- Lenton, T., *Earth System Science. A Very Short Introduction*, Oxford, 2016.
- Meadows, D. et al., *Grenzen aan de Groei*, Amsterdam, 2008.
- Popper, K.R., *The Open Society and Its Enemies*, Volume I: Plato, London, 1984.
- Popper, K.R., *The Poverty of Historicism*, London, 2002.
- Scriven, T., *Wrongness, Wisdom and Wilderness: Towards a Libertarian Theory of Ethics and the Environment*, Albany, 1997.
- Thaler, R., Sunstein, C., *Nudge: Improving Decisions about Health, Wealth, and Happiness*, London, 2008.

- Thiele, L.P., *Sustainability*, Cambridge, 2016.
- ‘Arctic Ocean getting warm; seals vanish and icebergs melt’, *Washington Post*, 2 November 1922, URL: <https://www.snopes.com/politics/science/globalwarming1922.asp>, geraadpleegd op 27 december 2017.
- Wissenburg, M.L.J., *Mens, natuur en onderwerping. Een humanistisch perspectief op de intrinsieke waarde van de natuur. Inaugurale rede*, Wageningen, 2005.
- Wissenburg, M.L.J., ‘Parenting and Intergenerational Justice: Why Collective Obligations Towards Future Generations Take Second Place To Individual Responsibility’, *Journal of Agricultural and Environmental Ethics*, 2010, 24, pp. 557-573.
- Wissenburg, M.L.J., ‘The Anthropocene and the Republic’, paper voor de ECPR Joint Sessions of Workshops, Nicosia, 2018.
- World Commission on Environment and Development, *Our Common Future*, Oxford, 1987.

nemende opwarming en de zogeheten Sixth Extinction, de zesde episode van massaal uitsterven van diersoorten. Voor nogal suggestieve illustraties, zie de tabellen waarmee de advocaten van het idee van een Antropoceen het verband leggen tussen menselijke activiteit en klimaatverandering: <http://www.anthropocene.info/great-acceleration.php>.

4. Sierra Leone, Mali, Somalië, Botswana, Laos en Honduras vertoonden in 2016 een ‘ecological deficit’ van 0,0-0,1%. Oekraïne deed het met een overschot van 0,7% overigens ook verrassend goed.

5. De term ‘nudging’ (zachtjes duwen) staat centraal in het werk van Nobelprijswinnaar economie Richard Thaler en politiek theoreticus Cass Sunstein (2008): zij betogen dat het legitiem is burgers indirect te duwen in de richting van de verstandige keuzes die ze ‘onder de juiste omstandigheden’ zelf ook zouden willen maken. Een lift achter een trappartij bouwen stimuleert gezond gedrag zonder de omweg van debat en reflectie – ergo ook zonder de burger een kans te geven zelf te bepalen wat ‘verstandig’ of ‘gezond’ is.

1. Een Popperiaanse formulering van het zogeheten voorzorgsbeginsel (precautionary principle); vgl. Popper 1984/1945 p. 158n2.

2. De term ‘climate change’ werd geïntroduceerd als alternatief voor het veel verontrustender (en gekleurd) klinkende ‘global warming’. Inmiddels spreken geëngageerde klimaatwetenschappers overigens ook over ‘global weirding’ omdat klimaatverandering niet alleen als opwarming verschijnt maar ook andere, extreme vormen aanneemt.

3. Gekenmerkt door o.a. scherpe en exponentieel toe-